

льки місцями набирають певної ритмічності, і по них знов скандовання притихає, сходячи майже до прозової, ледве ритмованої мови: «голосіння починаються стихами, а далі тягнуться звичкою мовою», «голосять звичайно прозою, хоч деколи слідний ритм і рим», зазначають записувачі. «Мелодія голосіння, подібно як і текст, не має постійної форми: се одноманітне варіювання одного розтяжимого мотиву, під який підходять довші і коротші вірші; сей мотив обертається в вузьких рамцях перших чотирьох або п'ятьох тонів мольової скалі, що при інших архаїчних признаках вказує також на старинність голосінь», характеризує їх музичну сторону дослідник. «Така архаїчна мелодія співаного плачу має вповні характер імпровізації, що складається по взірцям старинної традиції: не лише з нагоди смерті близьких осіб, але також під впливом інших нещасть, н. пр. пожеару, повені, побиття, сільські жінки починають не раз голосити під мелодію похоронних заводів»¹.

Як поетичні і музичні твори вони ціняться й поза своїм принагідним ужитком, рецитуються жінками й дівчатами при роботі, на сходинах, і таким чином найбільш поетичні і мелодійні варіанти мають тенденцію закріплюватись². Найбільш влучні і уподобані форми зараз переймаються й поширюються, і так мабуть треба розуміти замітку деяких записувачів, що «тексти голосінь з кожним роком змінюються» (с. 29). Голосіння ціниться як музикально-поетичний твір. Та й справді цілі категорії ліричних пісень (особливо весільні) стоять в найтіснішій спорідненні з ним.

Робоча пісня. Ідея магічної сили ритму і слова лежить також в основі іншої многоважної в історії ритміки, тоніки

Відки нам вас визирати:
Чи з-за гори високої,
Чи з-за води глибокої,

Чи в садочку, чи в місточку,
Чи в городі на зільочку?
(с. 358)

¹ Ф. Колесса. Про генезу укр. дум, с. 90—1. Наведу звідси ще характеристику виконання: «Голосільні мелодії мають форму свобідного речитатива, отже не укладаються в музичні такти та в ритміці і фразуванню зовсім достосовуються до потреб тексту. Се співана декламація, причім кожному складові тексту відповідає звичайно одна дрібна нотка мелодії, вісімка або шіснайцятка, зовсім так, як у думках і в речитатіях. Лише в окінченнях фраз подибуються протяжні тони».

² Крім наведеного вище (с. 118), ще отсі замітки з Курщини: «Як почують де-небудь, що яка-небудь жінщина гарно голосила, і собі стараються заучити найзусть всі її причоти. А щоб не забути того причоту, що вона чула, то кожна жінщина у себе дома сидячи за прядивом нескільки раз повторить про себе: пряде і миркоче собі під ніс... Як вийдуть в празник або в неділю на вулицю — перебалакають і перелічують, скільки за цілий год умерло людей в силі, хто як голосив — хто гарно, хто нескладно, і тут вони повторюють дословно, хто як голосив, які слова причитували» — с. 30.

і поезії категорії творчості — робочій пісні. Чисто фізичним значенням ритму, що економізує трату енергії, надаючи їй правильно розмірений темп, тут справа не вичерпується. Людина відчувала містичну, магічну силу музикального ритму над роботою, над матерією, над доохресним світом, — але з сим переконанням в'язалось таке ж глибоке, хоч і не дуже ясне переконання в магічній же силі слова, яке, малюючи словесний образ, прискорює утворення реального явища, отже помагає роботі і наближає її результат. Тут маємо один з яскравіших проявів глибокого, одначального сполучення творчої сили ритму і слова, що робило поезію великою, творчою, конструкційною силою, і в ній визначну роль давало саме робочій пісні¹.

На жаль, українська робоча пісня зостається недослідженою і взагалі дуже мало звертала на себе увагу. В класичній праці проф. Бюхера про роботу і ритм, серед матеріалів усяких інших, більше і менше співучих народів, пісень українських нема зовсім. Правда, ще у найстарших збирачів українських пісень фігурують такі категорії, як пісні косарські, гребецькі, обжинкові й т. д. Але вони не студіювались ніколи з ритмічного боку, на те, щоб вияснити зв'язок їх темпа і ритму з темпом праці — так, як се було зроблено Бюхером, на різних прикладах пісень, що супроводять товчення зерна, мелення на жорнах, сапання землі і т. д.

З текстуальної сторони наші пісні не раз носять сліди дуже пізнього часу — праці на поміщицьких ланах, на заробітчанських плантаціях. Така, напр., серія «робочих пісень» опублікована тридцять літ тому В. Милорадовичем, на жаль, без мелодій². Але я думаю, що і в ритмі робочої

¹ Див. вище с. 30 і 36.

² Наводжу з сеї збірки кілька більш інтересних, на мій погляд:

Ой ти ранку, ранку,
Ховайся у ямку,
А ти, підвечірку,
Ховайся в ганчірку!

Недалеко край,
Боже, помагай!
Ще й до обнижка,
Там пирогів діжка,
Ще й до борозни —
Боже поможи!

Ой дай, Боже, з неба,
Чого нам треба!
Дай, Боже, дощ,
Аби не мороз,

На панове сіно
Щоб каменем сіло.
Хоть неділь на п'ять,
Аби погулять!
Хоть неділь на сім,
Погулять усім!

Ой матінко вишня,
Десь я й у вас лишня,
Що ви мене в срок послали,
Де я не привишна!
Ти думаєш, ненько,
Що тут мені добре,
Прийди, ненько, подивися,
Яке мені горе!

пісні заховалось немало від старої традиції, і з текстуальної сторони в ній теж можна знайти не одно, що задержало в собі прикмети старої поезії. Такі, напр., пісні з Великої України:

Коли б, Господи, повечеріло,
На моєму серденьку повеселіло!
Не заходь, сонце, не заходь
На великий перехід!
Сонце за берізку,
А ми на доріжку,
Сонце на ялинку,
А ми через нивку!

Нуте, нуте, до межі —
Вареники у діжі!

Приспів: Ой нуте, робіть,
Себе не баріть!

Нуте, нуте, по п'ять —
Варенички киплять!
Не будете пильнувать,
Тут будете ночувать!

Ми то женчики, ми то,
Пожали всеїке жито,
А другії лівні —
Стоїть жито на ниві.

Добра нивонька була,
Сто кіп жита зродила,
І ще ся похвалила,
Копу перечинила!
Запрягайте воли,
Поїдем до діброви,
Сосноньки витинати,
Копоньки підпирати!

Ой добра ніч, широкее поле,
[Широкее поле], жито ядренее,

Добра ніч, на здоровля!
Жниці молодії, серпи золотії,
Приходьте завтра раненько —
Як соненько зійде, росиця опаде!
Та приносьте по бохону хліба,
[По бохону хліба], по білому сиру.
Вже соненько зійшло, росиця
опаля,

А мої жнійки не бували!
Чи поморнилися, чи потомилися!
Чи на мене, нивку, забулися?
Ми не зморилися, не повтомлялися,
На тебе, нивку, не забувалися.

Ой чие ж то поле зажовтіло стоя?
Іванове поле зажовтіло стоя!
Женці молодії, серпи золотії!
Ой чие ж то поле задрімало стоя?
[N-ове поле задрімало стоя],
Женці все старії,
Серпи поламани!
Ой чие ж то поле
Заспівало стоя,
Заспівало, заспівало
Нашої пані поле,
Заспівало стоя.

Ой літає соколонько по полю,
Заганяє челядоньку додому:
Ой, до дому, челядонько, додому!
Вигуляла все літечко по полю,
Вигуляла все літечко і жнива,
Не боліла головонька і спина —
Широкая нива втомила,
Що й вечеря теперенька не мила¹.

В галицькім збірнику Ів. Колесси зазначені, напр., як уживані при дожинанні лану:

Милорадовичъ, Рабочія пѣсни Лубенскаго уѣзда Полтавской губ., собранныя въ 1890—93 гг. — К. Старина, 1895, кн. X.

Такий же пізній характер мають тексти пісень, опубліковані тепер в кількох варіантах К. Квіткою (Етнографічний Збірник Україн. Наук. Тов. в Києві, т. II, 1922):

Ой паночку наш, | нам додому час,
Час і пора | нам до куріня!
А вже сонце котиться, | нам додому хочеться,
Хочеться давно, | а ми не йдемо,
А ми не йдемо, | приказу ждемо,
Приказу ждемо | од пана свого.

¹ Чубинський, III, Нр. 4, 7, 10, 23, 31, 35, 51.

В гору, сонінько, в гору,
Най я нивоньку дожду!

Ой лане, ланочку,
Повідж нам правдочку,
Чи будемо в кінці,
Чи підемо в вінці?

Будеш, доню, будеш,
Лиш ланочку діжнеш.

Дивувалися ліси,
Де ся поділи вівся?
Женчики позжинали
Желізними серпами,
Біленькими руками!

Натяки на працю на панськiм лану, самi по собi, не повиннi нас настроювати безнадiйно: перше нiж спiватись при роботi на «пана», сi пiснi могли лунати на толоцi свого ж сусiда, у свого «боярина» i т. д.

Поза тим елементи старої робочої пiснi, я думаю, треба шукати в веснянкових грах i пiснях, де згадуються рiзнi господарськi роботи. Перше нiж вони перейшли на забаву або на форму парування, вони могли служити i робочими пiснями i магiчними закляттями. Напр. пiсня про просо «А ми просо сiяли», безсумнiвно, дуже стара пiсня, котру ми маємо в формi хороводу для парування, вона в основi своєї, мабуть, має робочу i zarazом магiчну (вегетатiйну) пiсню.

Я думаю, що в сiй сферi можна вiдшукати багато, iдучи, з одного боку, вiд розслiду пiсень, якi, вiдiрвавшись вiд роботи, заховали, одначе, в собi досить виразний робочий ритм, з другої сторони, вiд тих, що текстом своiм вказують на якусь роботу технiчну («Ой полола горлиця лободу...», «Ой пiшла я до млина, до млина...», «На улицi не була, конопельки терла...», «Ой пряду, пряду...» i т. д.). А се вiдкриє перед тим ще одну сторiнку в розвої нашої старої пiснi¹.

¹ Я, таким чином, не зовсiм подiляю погляд, висловлений Аничковим, в його Истории Народ. Словесности (с. 186). Приймаючи виводи Бiхера щодо робочої пiснi, що «пiсня навiть родилася з працi», вiн, одначе, думає, що «було б в високій мiрi неправильно шукати безпосереднього вiдгону первiсних, так би сказати, органiчних тем, напр., воєнних в пiснях козацьких i солдатських, гайдамацьких i розбiйничих, а робочих — в чумацьких, бурлацьких, жнив'яних i, як би можна було думати, — в вечерничних («посидьлочных»), бо на вечерницях i досвiтках прядуть, i тут зовсiм на мiсцi пiсня характеристичного робочого замислу, звiсного з старинних захiдних пiсень за прядею (chansons de toile). Се не дало б бажаних результатiв. Всi сi пiснi вже не те, що їх далекi предки. Сучаснi пiснi вже майже зовсiм не служать мускульному i психiчному пiднесенню. Сучасна людина керує своєю енергiєю не через пiсню. Майже нi. В сiм йому пiсня майже не потрібна».

Я висловився б так: хоч не в такій мiрi, як у примiтивнiм побутi, робоча пiсня i досi ще служить пiднесенню мускульної i психiчної енергiї. Як в iнших випадках, так i тут ми не маємо себе дурити надiєю, що ми можемо знайти автентичнi, недотикально перехованi мелодiї чи тексти робочих пiсень часiв родоплемiнного життя. Але

Прозова традиція. В творах прозових, оповідальних, давніші дослідники передусім спинялись на останках космічної міфології як пережитках первісного, загально індоєвропейського світогляду.

Дослідники сього напрямку — до них належав у нас Потебня, який оригінально переробив старі мітологічні теорії Макса Міллера і Куна в зв'язку з своїми поглядами на творчу роллю слова¹, — шукали в нашій традиції і передусім в казках відбиття загально індоєвропейського солярного (сонячного) або громового мітологічного світогляду, вважаючи його вихідним моментом в розвої міта і поезії. Крайності сеї мітологічної інтерпретації, однак, дискредитували її згодом. Більш обережне трактування індоєвропейської спільноти взагалі як спільноти головно мовної заставило обережніше ставитись до гіпотез такого спільного індоєвропейського мітологічного світогляду. Тепер все менше орудується сим гіпотетичним індоєвропейським мітологічним запасом: світогляд індоєвропейських племен в часах перед розселенням розпускається взагалі в людським примітивним світогляді тотемної, родоплемінної доби: його аналогіями пояснюється, його матеріалом реконструюється. А в сім світогляді мітологічна казка, як ми бачили, являється далеко не найранішим типом оповідання. Отже і в нашій традиції, згідно вище сказаному (с. 37—8), звертають нашу увагу насамперед оповідання про звірів або байки чи звіринні казки, як їх називають — в відрізнення від фантастичної казки².

Сей рід оповідань в українській словесності представлений досить багато: В. Гнатюк, який недавно дав пробу повного корпусу українських байок³, нараховує їх, без варіантів, 327 штук — число дуже показне, бо, напр., загальний показчик казочних тем про звірів, зладжений фінським фольклористом Арне, виносить тільки коло 100 номерів⁴.

певна традиція і тут можлива і правдоподібна. В піснях, в котрих текст органічно зв'язаний з ритмом праці, а той і сей мають виразні прикмети старинності, ми маємо право і повинні шукати безпосереднього відгомону старої робочої пісні, не тільки часів розселення, а й давніших.

¹ Для студій над казкою особливо характеристична його рання праця (1865): О мифическомъ значеніи нѣкоторыхъ повѣрій и обрядовъ.

² Про сю термінологію див. нижче.

³ Етнографічний збірник наук. тов. Шевченка, т. XXXVII—XXXVIII. 1916: Українські народні байки (Звіриний епос).

⁴ Folklore Fellows Communications, № 1—4, 1911 (всього для звіриних казок лишени №№ 1—299, але в тім 200 місць зіставлено про запас).

Але чи в сім досить великим репертуарі є щось таке, що можна вивести від нашого старого племінного життя перед розселенням, і як його може бути багато,— це питання не роз'яснене і досить спірне.

Старі дослідники, під впливами школи Грималь, що добачали в північноєвропейському (спеціально германському) звіринім епосі безпосередню спадщину індогерманської епохи, без великого розбору бачили в східнослов'янських звіриних казках оригінальні витвори слов'янського життя. Пізніші фольклористи, під впливами особливо Бенфеевих розслідів над поширенням індійської байки в Європі, Азії й Америці та її впливів на різні літературні й усні переробки цих звіриних тем, навпаки, були схильні зводити до мінімуму власність цих північноєвропейських народів. Л. Колмачевський, що сорок літ тому дав про звіриний епос слов'янський в порівнянні з західноєвропейським спеціальну студію, яка й по нинішній час зістається одинокою роботою того роду,— майже весь звіриний слов'янський, в тім і український, репертуар, зводив до літературно оброблених взірців: середньовічних латинських, грецьких і особливо індійських.

З сими впливами, до котрих треба, розуміється, додати також впливи ще новіших шкільних читанок німецьких, російських і т. д., належить рахуватися в повній мірі. Грецькі байки, так звані Езопові, в переробках Бабрія й ін., і в пізніших латинських, широко вживаних в середньовічній школі (особливо збірка Ромуля), мали широкий приступ до наших півосвічених і зовсім не освічених предків, в різних часах і різними дорогами: візантійською, німецькою, зах.-слов'янською, через школу і усне переповідання. З другого боку, Бенфей вказав на поширення індійської байки (представленої такими літературними збірками, як Панчатантра, «двадцять оповідань опиря», арабська Калілава-дімна, перська Тутінаме, «казки папуги» і т. д.) також в Центральній Азії — ще перед тим, як повстали ці збірки і після них. Від цих народів, які підпадали індійським впливам,— монгольських, татарських і турецьких — їх теми переходили між українську людність. Україна, як вказав свого часу Бенфей і той же Колмачевський (в доволі, щоправда, неясних виразах), мусила здавна служити тим мостом, через котрий переходили греко-римські й індійсько-жидівсько-арабські, а додамо — і ще старші вавилонські теми на північ, захід і схід.

Аналіз так званої «байки Богдана Хмельницького», про домашнього вужа, доброго генія дому (як той розсварився з господарем за відрубаний хвіст), зроблений в 1880-х ро-

ках Драгомановим¹, дав дуже добрий приклад сих перехрещувань і zarazом осторогу, як обережним належить бути з такими, на перший погляд, дуже старосвітськими оповіданнями. Домашній вуж-добродій, що годується молоком разом з дітьми,— се робить, дійсно, враження якоїсь глибокої старовини, відгуку тотемних вірувань в звірят-родичів і протекторів, культу вужів у Литві і т. д. Але на перевірку виявляється, що ся байка міститься в згаданій латинській переробці Езопових байок Ромуля; вона була широко вживана в середньовічній школі, так що через польську єзуїтську школу дуже легко можна дійти до Хмельницького. А з другого боку, редакції далеко повніші, логічніше умотивовані, виступають на території індійської культури, в переказах арабських, турецьких, татарських. Саме молоко, котрого в дійсності вужі не їдять, а воно виступає його живою в байці, дістає своє пояснення як ритуальна індійська жертва, що підноситься гадові-патронові, і т. д. З порівняння сих різних відгомонів первісного, оригінального індуського оповідання вирисовується прототип байки, яка являється, таким чином, зовсім не відгомонам нашої старинної творчості, а продуктом дуже складних і сорозмірно пізніх культурних впливів.

Було б, однак, неоправдано помилкою через те лишити на боці наш звіриний епос як продукт, мовляв, пізнього імпорту. Теорії запозичень східних, висунених Бенфеєм, і так само впливів античних — в приложенні до германської звіриної саги, підчеркнених многозаслуженим германістом Мюленгофом, давно вже стрілись з серйозною критикою, особливо з боку французьких медієвістів, з Г. Парісом на чолі. Сі дослідники франкського епосу поруч книжних впливів признали велику ролю домашній народній байці про звірів, що послужила, по їх гадці, тою основою, до котрої вплітались всякого роду літературні елементи². Сей погляд обстоював і наш земляк М. Дашкевич³, вважаючи вихідною точкою середньовічної звіриної епопеї місцеві оповідання або саги. І се вповні можливо, я б навіть сказав — певно, що докладніший аналіз, переведений новими методами, на основі теперішнього фольклорного матеріалу, незмірно багатшого ніж той, яким розпоряджали фолькло-

¹ «Байка Богдана Хмельницького» в II т. його «Розвідок», написана 1885 р. і тоді ж опублікована в «Съверному Вѣстнику».

² H. Carnoy, *Les contes d'animaux dans les Romans du Renard*, 1889, *Sudre, Les sources du Roman de Renart*, 1893, і статті G. Paris з сього приводу в *Journal des Savants*.

³ *Вопросъ о происхожденіи и развитіи эпоса о животныхъ*. Унив.-верс. Изв., 1904.

ристи в 1870 і 1880-х рр. (майже ігноруючи такі важні сфери, не зачіплені індійськими впливами, як американські, австралійські й пале-азійські арктичні фольклори), викрие і в нашій звіриній епосі теми, мотиви і риси оригінальні, первісні, котрі ми зможемо з повним правом записати в репертуар нашої староплемінної доби.

Завважу, що той же сам Колмачевський одмічував кілька тем як спеціально східнослов'янські, які не мають паралель в інших словесностях — скажім, нашу байку про лиса і вовка: як вовк просив лисичку підвезти його на саночках, що вона собі зробила (Чубинський, № 38, Рудченко, II, № 4). Я підніс би, що характер лиса в сім епізоді не дуже підходить під звичайну характеристику, з якою лис виступає в байках західного циклу, де він став типовим хитруном (заступивши в тім шакала індійського циклу), і се могло б промовляти за оригінальність сього епізоду. В. Гнатюк у вступі до опублікованого ним корпусу звіриних казок, роблячи пробу їх класифікації та відкидаючи байки з характером дидактичним і сатиричним як пізніші, намітив кілька байок, як він каже, «чисто епічного характеру» (с. XV). Вказані ним байки не всі підходять під категорію найстаршої творчості. Напр., байки, в яких виступає лев, мабуть, походять з індійського циклу; кіт як домашнє звіря — так само явище, без сумніву, дуже пізне в нашій побуті; лисиця-монашка теж може бути тільки відгомоном західного середньовічного звіриноного епосу. Але, напр., опублікована ним байка про товаришування зайця з вовком (ч. 24), коли відкинути цілком, механічно причіплену, очевидно, пізнішу моральну науку, може бути дуже старою: вона має доволі примітивний характер, а паралель їй в інших словесностях не знайдено.

Близько споріднені з оповіданнями про звірів примітивні пояснення природних явищ (оповідання експлікативні). В нашій словесній репертуарі більшість їх уже носить християнську закраску — різні річі являються ділом Бога, чорта, ангелів, святих і т. д. Се почасти новотвори або занесені мандрівною християнською словесністю теми, почасти перерібки старих місцевих оповідань, де християнські постаті заступили місце старших дійових осіб. Але існують оповідання більш елементарні, пантеїстичні, так би сказати, які характером своїм близько підходять до типових оповідань тотемної доби інших народів і можуть бути відгомоном дуже старої творчості. (Я підчеркую се можуть раз на завсіди: ми всюди мусимо рахуватись з можливістю такого явища, що пізніші твори попадають в тон і стиль старших творів, підходять під старі типи, самі

будучи витвором пізнішим; часом деякі деталі зраджують сю пізнішу фактуру, часом ніщо її не виявляє і полишає неясним їх походження, в сім різниці усної традиції від письмовної, котра дає все-таки більше можливостей докладного датування творів навіть анонімних).

Візьмім, напр., такі перекази про «братка» (*viola tricolor*) — що ся рослина повстала з метаморфози: брат і сестра, не пізнавши себе, допустилися кровосумішки і потім, дізнавшись, що сталось, перетворились у сю двокольорову квітку. В бузині сидить нечиста сила, тому її не годиться викопувати, щоб не роздразнити «чорта». Чайка — се удова жінка, яка по смерті чоловіка перекинулася в чайку і літає над його могилою. Зозуля не в'є гнізда, бо се покинена чоловіком жінка або жінка, що вбила чоловіка. Горобців зимою так мало, бо їх дідько на осінь забирає до себе. Лелики (кажани) — се обмінчата-миші, яким довелося з'їсти щось свячене. Веселка — се смок, який тягне до хмар води з потоків, ставів і кирниць і разом з водою втягає часом різні сторонні речі — риб, жаб, каміння, які потім падають з хмар на землю. Сонце міниться, се значить, що сонце б'ється з місяцем. В полудне воно випочиває короткий час і тому спиняється; ввечері йде на нічліг і раненько стає; на сході давніше жила гарна дівчина, яка щорана вимивала і витирала сонце, тому давніше воно краще світило, як тепер¹.

Сі перекази мають доволі примітивний характер і можуть бути останком дуже старинної словесності. Часом вони виступають в зовсім стягненім виді — простого пояснення, часом це цілі оповідання, які переходять у байку або фантастичну казку з метаморфозами. Сі метаморфози пояснюють походження різних звірят або рослин, їх вигляду, характеру, прикмет, різні явища неорганічної природи, метеоричні феномени і т. д.

Напр. пояснення щодо зозулі розгортуються в таке оповідання, зближене до казкового характеру:

Зозуля мала свою пару, самця, такого делікатного, що такої птахи не було і не буде. Називався Кукул. Раз летіла зозуля з Кукулом по-через море та й його втопила, бо вона ся полюбила з тріщуком, і він її до того підмовив. Кукул пішов до «царства» і тепер там є і кує, а зозуля за то, що втопила кукула, то тепер кує іно від Благовіщення до Івана. Як їй занімить, вона стає половником. А тріщик тепер живе з зозулею, і як він її вздрить, то в одно за нею гонить, бо він теж не має пари. Вона має дітей з тріщуком восени, трішучка носить вона під крилом. А як у небі вздрить Кукула, то з радості

¹ Чубинський, I, 3, 13, 27, 51, 56, 62, 63, 77, 82. Драгоманова Предання, с. 8.

борзо кує, як кльочка: Ху-ху-ху-ху-ку-ку! бо гадає, що він до неї прилетить. Вона його тепер так кличе¹.

Казка про те, як чоловік ходив відбирати сестру, що йому вкратило сонце, являється розвитком наведеного вище пояснення, як ходить сонце по небу:

Приходить туди, де заходить сонце, аж виходить його сестра.

— Де б тебе я сховала? Бо як прийде сонце, то воно тебе спече! Взяла та й упустила його в погреб. Тільки що вона прийшла на хату, аж увиходить сонце. Скинуло свої ризи й повісило на погребнику і приходять у хату. А сестра й питає:

— А ризи де ти дів?

— Повісив на погребнику, — каже сонце.

— Там у погребі мій брат, він досі спікся!

Побігла туди, дивиться, а брат чуть-чуть уже дише. Вона облила його водою, він ожив і пішов з сестрою у хату до сонця. Дивиться, за столом сидить сонце, а на печі сидить сонцева мати, така губата. Він зараз поздоровився з сонцем, да пообідав, чи повечеряв, а сонце й каже:

— Пора вже мені сходити, але я втомилось, хіба ти йди за мене.

Надів він сонцеві ризи й поліз по драбинці на небо. Да взяв та й поломив ту драбинку.

Іде та й іде він по небу, коли приходять на те місце, де сонце сідає. Він сів, наївсь, напивсь, да тоді побив полумиски й шклянки, та й пішов далі. Іде та й іде, коли стрічає вітра. Як ухопить його за зуб, та кругом себе. Та як зачав бити вітра та все приказуючи: «Отсе тобі мука, отсе тобі мука!» [що розвіяв йому вітер]. Вітер так кричить та дме, та надув таку хмару, що Господи! Схопилась буря, та й зачала крутити. Він злякався та й пустив вітра, от тоді й втихла буря, а він пішов собі далі.

Приходить на південь, аж там стоїть золоте крісло, де оддыхає сонце, і стіл з наїдками, з напитками. Він сів, наївсь, напивсь, ліг, оддыхав і пішов собі далі. Іде та й іде, коли зустрічає мороза [що одморозив йому в дорозі пальця], та як ухопить його за зуб, та як зачав бити. Мороз просивсь, просивсь, та вже якось вирвавсь і втік. Він вилаяв його й пішов дальше.

Приходить на захід сонця, коли там тая драбинка, що сонце сходить на землю. Він зліз та й тую поломив драбинку. Тоді він прийшов до сонцевої хати та скинув ризи і питається сестри:

— Де сонце?

— Спить.

— Ну, так утікаймо.

Сонце як прокинулось та побачило, що їх немає, розсердилось та зараз на небо, щоб був день. Прибігає до драбини — аж поломана. Воно як зачало її ладити, то вже й обідать пора, а сонце не сходить. Люде так дивуються.

От воно якось наладило драбину та вилізло на небо. Дивиться — нема чого їсти, все порозливане, побите. Воно пішло далі: Приходить на південь, аж і там таке. Воно пішло далі, зустрічає вітра:

— Хто це так наробив?

— Се той, що йшов на вашім місці, да й мене бив, і мороза побив.

Сонце так лає його. Коли прийшло на захід, аж неможливо злізти. Воно як зачало кричати, а мати почула, поладила якось драбинку, от сонце і злізло.

¹ Гуцульщина, V, с. 264—5 (звожу до купи два варіанти).

— Ну хитрий бісів син! — каже. Наробив він мені! Тепер не буду показуватись людям цілий тиждень.

Полізло на небо да попросило вітра, а той як нагнав хмару, як начав пірять дощ, а мороз як придавив, — стало холодно, да й померзли ягнята. Да вже якось відьма зробила, щоб не йшов дощ, бо її померзли ягнята (Чубинський, I, с. 5).

Оригінальні вимисли і пояснення густо переплітаються тут з мандрівними мотивами, християнськими і передхристиянськими, часом дуже старими: вавилонськими, індійськими і т. д. До них ми ще вернемося. Тут же хочу сказати ще кілька слів про прислів'я і приповідки як стягнені форми колишніх, нераз дуже старих оповідань. Збірки приповідок — в тім роді, як величезний і гарно впорядкований корпус галицьких приповідок Франка¹ — являється немов регістратурою колишнього літературного архіву, де коротко записані теми різних оповідань — отаких пояснень природи, байок, новел, анекдотів і т. д. Переглядаючи отсей корпус Франка і стрічаючи, напр., такі приповідки, як:

Бери вовка в плуг, а він сі дивит у луг.

Зозуля як сі подавить ячмінним колосом, перестає кувати.

Змию сі пригрів за пазухою.

Лиса вбили, куром радість.

Медведьови до меду уха урвали, а від меду фіст — і т. ін.,

ми ясно відчуваємо тут, за сими короткими образами, цілі оповідання, почасти забуті, почасти заховані й до нині,— так як, з другого боку, кожна така фраза може кожної хвили знову розвинутися в оповідання, яке може віддавати-ме колишню стару байку, а зможе дати і щось в значній мірі нове та оригінальне.

Але установити, що саме з сього репертуару належить до старших часів, а не з'явилось розмірно пізно, дорогою літературних впливів і запозичень, можна тільки детальними дослідями над поодинокими темами чи групами,— дослідями дуже складними і трудними, котрі мусять вилучити елементи запозичені і вияснити оригінальні прикмети наших варіантів. Таких робіт ми досі сливе не маємо.

Взагалі, в порівнянні з словом ритмічним, а особливо з поезією обрядовою, поезія оповідальна, в широкім значенні слова, як ми ще побачимо не раз далі, далеко менш традиційна і консервативна. Вона ж бо, як одмічено було вище, не ставить собі в початках ніякої мети: вона не відпо-

¹ Галицько-руські народні приповідки, зібрав, упорядкував і пояснив д[окто]р Іван Франко, 6 томів, 1901—1910 (Етнограф. Збірник Тов. Шевченка, т. 10, 16, 23, 24, 27 і 28); перші томи збірки, на багання [Франка], читав і я в коректурі та перевіряв пояснення.

відальна за ніякі результати. Оповідач вважає своїм правом змінити, перекладати, комбінувати доволі її мотиви і загальні місця,— далеко свобідніше, ніж у пісні. Се ж свобідна гра фантазії, забава інтелекту. Вона змінна до крайності, хоч певні загальні місця, мотиви, «атоми» її, бувають досить постійні і стрічаються по цілім світі. Але саме через се незвичайно трудно буває зміркувати, чи той мотив існує в даній сфері давно, чи, може, прийшов в сім варіанті зовсім недавно, а старі тубильні варіанти пропали або десь притаїлись і не розшукані. Вже Бенфей влучно порівняв сі комбінації прозових відповідальних мотивів з калейдоскопом. В них справді «все тече і все рухається».

Тому висліджувати старі верстви тут взагалі незвичайно трудно. Треба дуже уважних і дотепних студій, щоб вислідити, наскільки той чи інший мотив або комбінація мотивів органічно зв'язана з певним кругом ідей і образів, побутовою й історичною (в широкім розумінні) обстановкою. Коли ж іде мова про таку далеку старину, як пережитки родоплемінного життя, не зафіксовані ніякими історичними писаними документами, се в тій хвилі майже неможливо. Тому, зазначивши загальні риси сих старших верств, я перейду до молодших.

СЛОВЕСНІСТЬ ЧАСІВ НОВОГО РОЗСЕЛЕННЯ І ПІЗНІШИХ

Пам'яті Павла Чубинського

Кілька вступних заміток. Так ми одмітили собі головні цикли і сфери народного репертуару, в котрім можемо передусім шукати відгомонів найстаршої творчості, з-перед розселення. Тепер переглянемо те, що можна вважати найбільш характеристичним для доби розселення — доволі довгої, кількавікової, і ще більше для часів по розселенню,— в тих сферах народної творчості, де словесне мистецтво мусило розвиватись особливо сильно і найбільші полишити сліди.

Мусимо при тім, одначе, зробити кілька загальних застережень, щоб не вертатись до них потім раз-у-раз.

Вище ми зазначили дві сфери громадського і культурного життя, які розвиваються в тих часах то рівнобіжно, то спливаючись і перехреснюючись, відбиваючи свої впливи на культурі й творчості, концентруючи коло себе різні функції соціального і культурного життя. Се, з одної сторони, хлі-